

ной кампанії по «борьбе с вредительством» в начале 1930-х гг. в сельском хозяйстве Черниговской области.

Ключевые слова: вредительство, сельское хозяйство, репрессии, ГПУ.

Irina CHICALO. The fight against «sabotage» in agriculture Chernihiv region in the early 1930s.

On the base of analysis of archival criminal archives of the Security Service of Ukraine studied some aspects of the repressive campaign «fight against sabotage» in the early 1930s. agriculture Chernihiv region.

Key words: sabotage, agriculture, repression, GPU.

Кирило ГОРБУРОВ*

**Переддень «Великого терору»
у Польському педагогічному інституті у Києві**

У статті йдеться про переддень «Великого терору» 1937–1938 рр. у національному вищому навчальному закладі — Польському педагогічному інституті у Києві, організованому восени 1930 р. й ліквідованому як самостійний ВНЗ восени 1935 р. Реконструйовано «репресивні» біографії його керівників, професорсько-викладацького складу й студентства.

Ключові слова: «Великий терор», репресії, польська національна меншина в УСРР, Польський інститут соціального виховання у Києві, Польський педагогічний інститут у Києві, Стефан Сохацький, Юрій Бодняк.

У сучасній вітчизняній історіографії, коли йдеться про репресивні дії більшовицької адміністрації в Україні 1933–1934 рр., спрямовані проти польської національної меншини та її комунізованих інституцій — за характеристикою енкаведистів, «легальних прикриттів» «контрреволюційної шпигунської робо-

* Горбуров Кирил Євгенович — кандидат історичних наук, м. Миколаїв.

ти», найчастіше згадується науково-дослідний Інститут польської пролетарської культури при ВУАН — АН УСРР (ІППК). Завдячує це, очевидно, хрестоматійній цитаті з виступу наркома освіти республіки В. Затонського на листопадовому об'єднаному пленумі ЦК і ЦКК КП(б)У 1933 р. про ледь не стовідсоткове інфільтрування «агентури» фантомної «Польської військової організації» до штатів цієї інституції та її оперативну «санацію» «доблесними чекістами»: «В деяких інститутах, як, приміром, в Інституті польської культури, залишився незаарештованим лише один комуніст. Весь склад інституту від директора до судомийки був підібраний цілковито «одностаино». Серед них дехто мав партквиток в кишені, дехто не мав, але всі вони були членами контрреволюційної організації»¹.

До певної міри «у тіні» висвітлення теми репресій проти особового складу польських радянських інституцій в УСРР перебуває Польський педагогічний інститут у Києві (ППІ). Фрагментарно репресії проти окремих представників його професорсько-викладацького складу (М. Драй-Хмари, С. Сохацького, К. Штепи, Ф. Якубовського) згадуються у монографії В. Марочка та Г. Хілліга про репресованих українських педагогів². Завданням автора є реконструкція головних моментів репресивних дій тоталітарного режиму упродовж 1933–1935 рр. проти керівників ППІ, його професорсько-викладацького складу й студентського колективу.

¹ ЦДАГО України, ф. 1, оп. 1, спр. 422, арк. 59 зв.; Шаповал Ю.І. Україна 20–50-х років: Сторінки ненаписаної історії / Ю. І. Шаповал. – К.: Наукова думка, 1993. – С. 329; Рубльов О. Репресії проти поляків в Україні у 1930-ті роки / О. С. Рубльов, В. Ф. Репринцев // З архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ. – 1995. – № 1/2 (2/3). – С. 122; Його ж. Шкіц до історії загибелі української «Полонії», 1930-ті роки // Історіографічні дослідження в Україні / Ін-т історії України НАН України; редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. – К., 2003. – Вип. 13: У 2 ч.: Україна–Польща: історія і сучасність: Зб. наук. праць і спогадів пам'яті П. М. Калениченка (1923–1983). – Ч. 1. – С. 293; та ін.

² Див.: Марочко В. Репресовані педагоги України: жертви політичного терору (1929–1941) / В. І. Марочко, Гьотц Хілліг. – К.: Науковий світ, 2003. – С. 214–218, 226–230, 237, 240–243.

Польський інститут соціального виховання (скорочено у дусі часу — Польський інститут соцвиху або Польський соцвих), згодом — Польський педагогічний інститут у Києві — було організовано восени 1930 р. й урочисто відкрито у січні 1932 р. Першим його директором став Стефан Сохацький*. Його діяльність на цій посаді внаслідок низки об'єктивних та суб'єктивних обставин була не надто вдалою, що й спричинило відхід С. Сохацького від керівництва ППІ навесні 1933 р.

У березні 1933 р., згідно з рішенням бюро Київського обкому КП(б)У, директором Польського педагогічного інституту у Києві був призначений Юрій Бодняк (справжнє прізвище та ім'я — Грабський Антін), який й очолював цей вищий навчальний заклад до 10 вересня 1934 р.

На час прийому справ Польського педагогічного інституту (ППІ) у березні 1933 р. Ю. Бодняком від свого попередника С. Сохацького, за пізнішими свідченнями Ю. Бодняка, вищий навчальний заклад нагадував «корабель, що потопає»³. Очевидно, що слід було вжити радикальних заходів, аби врятувати цей «корабель». Ю. Бодняк усвідомлював, що виконання цього надзавдання вимагатиме від нього «справді нелюдських зусиль, ініціативи й енергії»: «І я ці зусилля доклав з фанатичною самопожертвою, відмовляючи собі в усьому особистому, аж до найелементарніших родинних й культурних запитів. Працював я по 18 год. на добу, жертвуючи й відпочинком, й здоров'ям [...]»⁴.

Втім, попри завищену самооцінку Ю. Бодняка і його справді високу самопожертву й «самоспалювання» на роботі, лише індивідуальних зусиль нового керівника була вкрай недостатньо. Його тогочасний підлеглий, декан природничого факульту

* *Сохацький-Братковський Стефан Вацлавович* (1891–1934) — функціонер польського соціалістичного й комуністичного руху, політемігрант. 1931–1933 рр. (до березня) — директор Польського педагогічного інституту у Києві, згодом директор Самарського інституту зернових культур. У червні 1933 р. заарештований у сфабрикованій «справі» «ПОВ». 9 березня 1934 р. Колегією ОГПУ засуджений до смертної кари. Страчений.

³ ЦДАГО України, ф. 263, оп. 1, спр. 42068, арк. 195 зв.

⁴ Там само, арк. 203.

тету ППІ Б. Мазурмович зауважував 25 вересня 1936 р., що Ю. Бодняк належав до категорії таких адміністраторів, які «особисто дуже багато працюють, а справи у підлеглому їм апараті все ж йдуть погано»⁵. Така характеристика ситуації відповідала дійсності. У навчальному закладі бракувало викладацьких кадрів, які б читали лекції ... польською мовою. Не володіла польською належним чином й значна частина студентів. Додавалися й прикметні для радянської школи ідеологічні обмеження, «чистки» тощо. Наприклад, один з лекторів польської мови на прізвище Федоров був звільнений «за ідеологічні збочення та методичні помилки». Крім мовних проблем, відверто недостатньою була й загальноосвітня підготовка слухачів й частини професорсько-викладацького складу⁶.

Втім, розв'язання усіх проблем, цілком у дусі часу, вбачалося у пошуках, викритті й видаленні з інституту «соціально чужих» й «ворожих елементів», «шкідників» тощо. Насамперед, як розповідав згодом новопризначений директор ППІ, «систематичним вивченням лектури, студентів й аспірантів щодо їхнього ставлення до роботи й самої якості навчальної роботи були зроблені висновки щодо необхідності значного оновлення професорсько-лекторського колективу й видалення з інституту частини студентів та аспірантів як невідповідних вимогам успішної підготовки учительських кадрів»⁷.

Внаслідок проведеної новим керівництвом Польського педагогічного інституту у березні 1933 р. комплексної («політичної» й академічної) «чистки» професорсько-викладацького й студентського складу цього вищого навчального закладу було звільнено за «невідповідністю посадам», а також як «політично чужий й ворожий елемент» — 39 викладачів з 67 наявних у штаті (58%), а також майже 40 студентів й 5 аспірантів. Після «санації» студентського складу на усіх наявних трьох курсах й випуску решток третього курсу й частини другого на практич-

⁵ ЦДАГО України, ф. 263, оп. 1, спр. 42068, арк. 280.

⁶ Див.: *Ковальчик Я.* Готуємо кадри польської пролетарської інтелігенції / Я. Ковальчик // *Студент революції.* — 1931. — 25 листопада. — № 33. — С. 2.

⁷ ЦДАГО України, ф. 263, оп. 1, спр. 42068, арк. 203 зв.

ну роботу перехідний студентський контингент ППІ скоротився на початок нового навчального року з 278 до 160 осіб⁸.

Зрештою, «чистка» й зміна керівництва Польського педагогічного інституту у березні 1933 р. не пройшла повз увагу таких ретельних «сторонніх» спостерігачів польського життя в УСРР, якими були дипломати II Речіпосполитої. Так, на початку вересня 1933 р. віце-консул Консульства Польщі у Києві П. Курніцький у таємній інформації для Посла II Речіпосполитої у Москві зауважував не лише зміну керівника ППІ у березні поточного року, а й масштабну «ревізію» професорсько-педагогічного складу цього інституту та його слухачів, «ледь не половина яких пройшла через каземати ГПУ», що його співробітники під час допитів намагалися виявити «існування законспірованої організації»⁹.

Вже улітку 1933 р. ГПУ УСРР здійснило низку арештів професорсько-викладацького складу ППІ. Так, 17 червня 1933 р., під час харківського відрядження, було затримано лектора київського Польського педінституту Людвігу Рудницьку. Чотири місяці мужня жінка відкидала інкриміновані їй обвинувачення у «приналежності» до «Польської військової організації». Лише 28 жовтня 1933 р. уповноважений секретно-політичного відділу Київського обласного ГПУ Г. Коркунов прийняв (вибив?) заяву до Колегії ГПУ УСРР «лектора *Польпедінститута Рудницької Людвіки Йосифовны*»: «Желая искренне и чистосердечно покаяться перед Советской Властью и совершенно новым человеком вернуться к труду и работать в интересах нового социалистического общества — признаю себя виновной в том, что я являлась членом контрреволюционной организации ПОВ [...]. Целиком и решительно рву с контрреволюцией и прошу Советскую Власть и органы ГПУ дать мне возможность искренним и преданным трудом оправдать перед Властью и обществом совершенные мною преступления и ошибки.

⁸ ЦДАГО України, ф. 263, оп. 1, спр. 42068, арк. 203 зв.

⁹ Hołodomor 1932–1933: Wielki Głód na Ukrainie w dokumentach polskiej dyplomacji i wywiadu / Wybór i opracowanie Jan Jacek Bruski. – Warszawa: Polski Instytut Spraw Międzynarodowych, 2008. – S. 375.

Подробные и полные показания о контрреволюционной деятельности организации ПОВ и своей лично деятельности дам дополнительно»¹⁰.

Після арешту Л. Рудницької у липні–жовтні 1933 р. відбулися арешти й інших представників професорсько-викладацького складу Польського педагогічного інституту у Києві: 4 липня за ґрати потрапив доцент й завідувач кафедри ППІ *Й. Туронь*; 7 липня — заступник директора ППІ, професор *Ч. Снадзький* й помічник директора по адміністративно-господарській роботі *Е. Свіонтек*; 20 липня — колишній помічник директора *В. Мулько*; 10 серпня — колишній (1929–1932) заступник директора *М. Бржезовський*; 9 вересня — завідувач кафедри ППІ *Г. Політур-Радзейовський*; 13 жовтня 1933 р. був ув'язнений аспірант ППІ *С. Козиндо*. Крім того, у літні місяці й на початку осені 1933 р. долю заарештованих колег розділили також лектор Польського педагогічного інституту *С. Бернадський*, завідувач кафедрою *С. Гродецький*, викладач Мархлевського робітфаку ППІ *Л. Коріцинський* та ін.

13 жовтня 1933 р. київський віце-консул II Речіпосполитої П. Курніцький знову інформував Посольство Польщі у Москві про «чистку» у ППІ та Польському педагогічному технікумі ім. Ф. Кона у Києві, з яких було усунуто й заарештовано низку викладачів, яким інкримінувалося створення «таємної польської організації». Так само, за повідомленням дипломата, понад 150 студентів старших курсів було виключено з обох цих навчальних закладів як «соціально чужих» й частково також заарештовано. Зрозуміло, що чергова репресивна акція ГПУ серйозно порушила нормальний перебіг навчального процесу. Крім того, поважна частина слухачів польських Інституту й Технікуму у Києві «добровільно» залишила навчання через «фа-

¹⁰ Галузевий державний архів Служби безпеки України (далі – ГДА СБ України), ф. 6, спр. 60830-ФП, т. 45, арк. 1, 3; т. 126, арк. 8–9; *Рубльов О.* Шкіц до історії загибелі української «Полонії», 1930-ті роки. – С. 291–292. У вищезгаданій статті О. Рубльова (с. 291) наведена лише дата видачі ордена на арешт Л. Рудницької — 13 червня 1933 р. Нами за документами обох томів її «справи» з'ясована дата арешту — Харків, ніч з 17 на 18 червня 1933 р.

тальні побутові умови», низький академічний рівень викладання, перманентну дезорганізацію навчального процесу (лекцій, програм, іспитів, постійне вилучення «шкідницьких» підручників) тощо¹¹.

Зрештою, під перманентні «чистки» професорсько-викладацького й студентського складу Польського педагогічного інституту у Києві, численні арешти, здійснювані у ньому ГПУ УСРР, вже наприкінці 1933 – на початку 1934 р. була підведена своєрідна «теоретична база», а сам вищий навчальний заклад майже органічно «вмонтований» до загальної схеми «Польської Організації Військової» (ПОВ) в Україні — чергового витвору сталінської таємної поліції¹². Зокрема, у меморандумі Секретно-політичного відділу ГПУ УСРР щодо розгортання «слідства» у справі «ПОВ» від 7 грудня 1933 р. наводилася виразна «характеристика» польських науково-дослідного й вищого навчального закладів Києва: «Основними легальними базами, що на них ПОВ у Києві спиралася у своїй роботі щодо формування нових кадрів, були інститути Польської Пролетарської Культури й Педагогічний. Вони слугували ширмою для ведення контрреволюційної роботи за легальних умов»¹³. Зрозуміло, що така «атестація» дорівнювала смертному вироку для цих інституцій, які упродовж наступних двох років лише агонізували до своєї офіційної ліквідації восени 1935 р.

¹¹ Hołodomor 1932–1933: Wielki Głód na Ukrainie w dokumentach polskiej dyplomacji i wywiadu / Wybór i opracowanie Jan Jacek Bruski. – S. 408.

¹² Докладніше про фабрикування «справи» «ПОВ» див., напр.: Рубльов О. Викриття «агентури польського фашизму» в УСРР: «Справа» «Польської військової організації» 1933–1934 рр.: мета, механізм фабрикації, наслідки // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки: Міжвід. зб. наук. праць / Ін-т історії України НАН України; відп. ред. С. Кульчицький. – К., 2003. – Вип. 7. – С. 170–189; Рубльов О.С. «Польської Організації Військової» справа 1933–1935 / О. С. Рубльов // Енциклопедія історії України: У 10 т. / НАН України. Ін-т історії України; редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. – К.: Наукова думка, 2011. – Т. 8: Па-Прик. – С. 388–390; та ін.

¹³ Цит. за: Рубльов О. Шкіц до історії загибелі української «Полонії», 1930-ті роки. – С. 283.

Вищезгадані «мотиви» знайшли докладніше висвітлення в узагальнюючому «Обвинувальному висновку у справі контрреволюційної шпигунської організації, яка йменувалася «Польська Організація Воєнна» («ПОВ»)), затвердженому у квітні 1934 р. головою ГПУ УСРР В. Балицьким. Так, у шостому розділі цього специфічного документа «Контрреволюційна шкідницька робота на культурному фронті», зокрема, зауважувалося: «Два польських інститути у Києві — Інститут Польської Культури й Інститут Соцвиху — внаслідок проникнення до них впливу ПОВ, перетворилися на основні бойові й організаційні бази ПОВ. Особливо виділявся у цьому відношенні Інститут Соцвиху. За завданням московського керівництва ПОВ Польський Інститут Соцвиху повинен був зайнятися підготовкою організаторських, пропагандистських й військових кадрів для повстання. Призначення директором інституту Сохацького Степана, який був одним з керівників українського центру організації, фактично було передачею інституту у цілковите розпорядження ПОВ [...]»¹⁴.

Й далі конкретизувалася «шкідницька робота» ПОВ у цьому вищому навчальному закладі, зокрема, щодо добору професорсько-викладацького складу й комплектування студентством: «Керований ставлениками ПОВ, особливо Сохацьким, інститут перетворився на розсадник польського націоналізму на Україні, що підготовляв націоналістичні кадри учителів для польських шкіл. Підбір лекторського й професорського складу відбувався з осіб, які або перебували членами ПОВ, або показали свою здатність провадити польську націоналістичну агітацію.

Комплектування інституту молоддю відбувалося таким чином, що забезпечувалася більшість студентів націоналістично й антирадянські налаштованих. Набір студентів відбувався

¹⁴ ГДА СБ України, ф. 13, спр. 2, арк. 113; Справа «Польської Організації Військової» в Україні. 1920–1938 рр.: Зб. док. та матер. / НАН України. Ін-т історії України; Головна редколегія наук.-док. серії книг «Реабілітовані історією». Відділ по розробці архівів ВУНК-ДПУ-НКВС-КДБ; упоряд.: С. А. Кокін, Р. Ю. Подкур, О. С. Рубльов. – К.: Головна редкол. наук.-док. серії книг «Реабілітовані історією», 2011. – С. 287.

комісіями у складі членів ПОВ, які спеціально виїздили на місця, вступники також пропускалися під час прийому також спеціально дібраною комісією. Внаслідок [цього] до інституту поступало дуже багато майже неписьменних, але проте тих, хто забезпечував контрреволюційний вплив організації»¹⁵.

У тому ж самому специфічному документі авторства республіканського ГПУ подавалися й «конкретні» цифри «засміченості» ППІ «агентурою ПОВ». Мовляв, упродовж 1932–1933 рр. до Польського педінституту було інфільтровано аж 27 членів ПОВ, які забезпечували цілковитий контроль організації над навчальним закладом, обіймаючи усі відповідальні посади по адміністративній, навчальній, фінансовій й господарській частинах¹⁶. Інститут й легальні можливості, які він надавав для «прикриття контрреволюційної роботи», нібито широко використовувалися ПОВ для створення на місцях «опорних точок» організації, тобто груп «надійних осіб», які у відповідний момент мали «розгорнутися на диверсійно-повстанські загони». Для створення таких «опорних точок» використовувалася широка можливість роз'їздів, надсилання на місця довірених осіб під формальним приводом організації периферійних робітфаків або ж вербувальної кампанії для інституту, проходження педагогічної практики студентами¹⁷.

Таким чином ГПУ УСРР у властивий для себе викривлений спосіб витлумачило буденну, напружену й надзвичайно невдячну роботу керівництва Польського педагогічного інституту у Києві щодо забезпечення польських шкіл республіки вихованими у комуністичному дусі польськими радянськими педагогами.

Надзусилля директора ППІ Ю. Бодняка упродовж його півторарічної праці на цій посаді принесли на осінь 1934 р. певні, хоча й суперечливі результати. Так, наприклад, якщо на 1 жовтня 1933 р. студентський контингент інституту нараховував лише 409 осіб, то на осінь 1934 р. — 720, а також 54 аспірантів

¹⁵ ГДА СБ України, ф. 13, спр. 2, арк. 114.

¹⁶ Там само, арк. 110, 115.

¹⁷ Там само, арк. 117.

й 450 робітфаківців ППІ у Києві й на периферії. Збільшилася кількість навчальних аудиторій, кращим стало лабораторне устаткування, утричі зросла місткість студентської читальні, яка могла одночасно вмістити до 150 читачів (замість 40–50 за директорства С. Сохацького). Щоправда, тривала й «чистка» професорсько-викладацького складу — упродовж 1933/34 навчального року з інституту було видалено 14 лекторів за «політичною й фаховою невідповідністю»¹⁸.

Втім, в атмосфері згортання «польської радянської роботи» у республіці розпочали зусилля директора ППІ у Києві не були належним чином поціновані. Навпаки, керівництво НКО республіки визнало його роботу не лише незадовільною, а й навіть «шкідницькою».

7 вересня 1934 р. наказом наркома освіти УСРР В. П. Затонського було ухвалено: «1. Директора Київського польського педінституту тов. Бодняка за допущення ряду серйозних проривів у роботі педінституту, за порушення державної дисципліни — з роботи зняти.

2. Тимчасово викон[уючим] обов'язки директора призначити зав. навч[альною] частиною тов. Тая»¹⁹.

13 вересня 1934 р. «справа» Ю. Бодняка розглядалася на закритих партійних зборах ППІ. Зібрання партосередку було швидким й несправедливим, ухваливши: «Колишній директор Інституту проводив в Інституті шкідницьку роботу. Бодняк запрошував й висував на відповідальну й педагогічну роботу [...] антирадянські елементи, виключених з партії (Вант-рубський), осіб, які особисто зв'язані з заарештованими контрреволюціонерами (Шнайдер, Френкін), вигороджував й надавав сприяння націонал-фашистській контрабанді (Матьяс, Френкін), припускав засмічення студентів чужими, класово ворожими елементами [...]. Уся ця шкідницька робота Бодняка спричинила зрив нового навчального року (на першому курсі почали працювати дві групи замість дев'яти, зрив роботи Київського робітфаку, незавершення ремонту гуртожитків й нав-

¹⁸ ЦДАГО України, ф. 263, оп. 1, спр. 42068, арк. 210.

¹⁹ Там само, арк. 405.

чальних споруд [...]). Закриті партзбори ухвалюють тов. Бодняка як класового ворога з партії виключити»²⁰.

Після рішення первинної партійної організації ППІ про виключення з партії його колишнього директора, у вересні 1934 р. ЦК КП(б)У ухвалив закрити постанову у «справі Бодняка»: «ЦК КП(б)У констатує, що директор Польського Педінституту у Києві Бодняк систематично залучав на відповідальну роботу до Інституту антирадянські, виключені з партії елементи, родичів заарештованих контрреволюціонерів, вигороджував й надавав сприяння націонал-фашистським контрабандистам, припускав засмічення студентства чужими, класово ворожими елементами, припускав злочинне порушення фінансової дисципліни, видавав хлібні студентські картки особам, які позбавлені права отримувати такі, підірвав підготовку до нового навчального року в Інституті.

ЦК КП(б)У ухвалює: Бодняка з роботи директора Польпедінституту зняти й з лав КП(б)У *виключити*.

Директором Польпедінституту в Києві призначити т. Радіна»²¹.

9 листопада 1934 р. з санкції прокурора Ю. Бодняк був заарештований співробітниками Управління держбезпеки НКВС УСРР. Інкримінувалася йому приналежність до «контрреволюційної організації ПОВ». Попри вперте заперечення інкримінованих йому «контрреволюційних злочинів», Особливою нарадою при НКВС СРСР 21 липня 1935 р. Ю. Бодняк був засуджений на заслання до Красноярського краю терміном на три роки. Вже на засланні 5 листопада 1937 р. знову був заарештований й тією самою Особливою нарадою при НКВС СРСР 15 червня 1938 р. вдруге засуджений. Цього разу — до десяти років таборів. Помер у Магадані 7 грудня 1938 р.²²

²⁰ ЦДАГО України, ф. 263, оп. 1, спр. 42068, арк. 403.

²¹ Там само, ф. 1, оп. 7, спр. 373, арк. 263.

²² Там само, ф. 263, оп. 1, спр. 42068, арк. 402. Ухвалою Київського обласного суду від 24 липня 1957 р. й Красноярського крайового суду від 5 жовтня 1957 р. Ю. Бодняк реабілітований за обома «судимостями».

Втім, назагал стан справ у ППІ у Києві радикально не поліпшився й надалі — навіть після усунення з посади, виключення з партії й засудження «директора-шкідника». Зокрема, таку ситуацію у цьому національному вищому навчальному закладі зафіксувала квітнева постанова ЦК КП(б)У 1935 р. — «Про Польський педагогічний інститут у Києві». У цьому рішенні, зокрема, йшлося: «ЦК КП(б)У констатує, що після зняття контрреволюційного керівництва, яке перебувало упродовж низки років на чолі Київського польського педагогічного інституту, рештки контрреволюційних елементів, які залишилися в інституті, продовжували свою шкідницьку роботу («група протидії» новому керівництву), використовуючи значну засміченість студентського складу, що мала місце в інституті, й слабкий партійний та комсомольський прошарок»²³.

І далі, після традиційної, так би мовити, «антишкідницької» преамбули, йшлося про звичні вже реальні проблеми цього національного навчального закладу: «Інститут до цього часу не забезпечений необхідними навчальними приміщеннями, лабораторіями, бібліотекою, гуртожитками. Будівництво нового навчального будинку й гуртожитку провадиться неприпустимо повільними темпами [...]. Інститут не забезпечений кваліфікованою лектурою, підручниками польською мовою. Немає кафедр польської літератури й історії Польщі. Викладання провадиться у 60% українською мовою. Спеціальності, що їх готує інститут, не відповідають потребам польської школи в УСРР. Рівень студентів, які випускаються, надзвичайно низький як в академічному, так й політичному відношенні»²⁴.

Зрештою, упродовж 1934–1935 рр. влада «планомірно» скорочувала мережу «штучно створених» польських шкіл республіки²⁵. Із ліквідацією багатьох «штучно створених» польських шкіл суттєво підірвалися й позиції Польського педінституту у Києві, адже — за цією викривленою логікою, якщо національні

²³ ЦДАГО України, ф. 1, оп. 7, спр. 390, арк. 57.

²⁴ Там само.

²⁵ Рубльов О. Репресії проти поляків в Україні у 1930-ті роки. – С. 134–135.

школи насаджувалися «штучно», то й вищий навчальний заклад, який готував для них учителів, мав бути «гніздом», «розплідником» «пеоваяків», педагогів-націоналістів. Відтак щодо ППІ компартійною верхівкою УСРР була застосована технологія шагренової шкіри — 29 вересня 1935 р. Політбюро ЦК КП(б)У спеціальним рішенням ухвалило ліквідувати Польський педінститут у Києві, натомість утворивши лише польське відділення (сектор) при Київському (українському) педагогічному інституті на 100 осіб. 8 жовтня того ж року — у зв'язку з реорганізацією «штучно створених польських шкіл й відповідним скороченням мережі шкіл з польською мовою» — було вирішено закрити Київський польський педтехнікум ім. Ф. Кона, а 16 жовтня 1935 р. — Київський й Житомирський робітфаки вже колишнього ППІ²⁶.

Зрозуміло, що технологія шагренової шкіри щодо Польського педінституту у Києві не лише була наслідком й «теоретичним узагальненням» попередньої репресивної активності республіканського ГПУ щодо педагогів, а також студентства й слухачів польських навчальних закладів УСРР, а й, у свою чергу, використовувалася синхронно з арештами, які тривали.

Так, наприклад, 5 вересня 1935 р. співробітники Управління державної безпеки НКВС УСРР ув'язнили відомого українського літератора й одночасно професора Польського педагогічного інституту у Києві Михайла Драй-Хмару. Йому інкримінувалася «контрреволюційна націоналістична виховна робота серед студентів Польського педінституту у Києві»²⁷. 19 лютого 1936 р. був оголошений вирок — 5 років таборів²⁸.

Події, про які йшлося у нашій розвідці, розгорталися переважно 1933–1934 рр. — у переддень «Великого терору». Однак слід зауважити, що репресії 1933–1934–1935 рр. проти польської національної меншини УСРР стали зручним репресивним

прецедентом й використовувалися сталінською таємною поліцією під час широкомасштабної «чистки» 1937–1938 рр. Зокрема, особи, які викладали або навчалися у Польському педагогічному технікумі ім. Фелікса Кона чи Польському педагогічному інституту у Києві й особисто були знайомі (навіть лише як слухачі/студенти) з репресованими кількома роками раніше їхніми викладачами, не мали шансів уникнути ударів сталінської Феміди.

У роки «Великого терору» була репресована, а назагал й фізично знищена, значна частина колишнього професорсько-викладацького складу ППІ (за приблизними оцінками деяких дослідників, було репресовано понад 30 викладачів колишнього Польського педінституту)²⁹. Так, 23 липня 1937 р. за ґрати потрапив «учасник контрреволюційної троцькістсько-зінов'євської терористичної організації» Валентин Радін-Уцеховський, наступник Ю. Бодняка на посаді директора ППІ, на момент арешту — начальник сектора мовлення для національних меншин Українського комітету радіомовлення. 1 вересня виїзною сесією Військової колегії Верховного Суду СРСР він був засуджений до вищої міри покарання, 2 вересня 1937 р. — розстріляний (посмертно реабілітований Військовою колегією Верховного Суду СРСР 4 лютого 1956 р.)³⁰.

9 серпня 1937 р. на підставі ордеру НКВС УСРР за № 96 у Києві був заарештований колишній завідувач кафедри російської та української літератури Польського педінституту, відомий літературний критик Фелікс Якубовський, на час арешту — працівник апарату Спілки радянських письменників України. Затриманому інкримінувалася приналежність до «Польської військової організації» й традиційне «шпигунство на користь Польщі». 22 вересня він був «засуджений» за так званою «першою категорією» й 25 вересня 1937 р. убитий³¹.

²⁹ Марочко В. Репресовані педагоги України... – С. 218.

³⁰ Рубльов О. Репресії проти поляків в Україні у 1930-ті роки. – С. 155.

³¹ З порога смерті: Письменники України — жертви сталінських репресій / Авт. кол.: Л. С. Бойко, В. С. Брюховецький, І. В. Зуб та ін. – К.: Рад. письменник, 1991. – Вип. 1 / Упоряд. О. Г. Мусієнко. – С. 480–481.

²⁶ ЦДАГО України, ф. 1, оп. 16, спр. 12, арк. 293, 309, 313; Рубльов О. Репресії проти поляків в Україні у 1930-ті роки. – С. 135.

²⁷ Марочко В. Репресовані педагоги України: жертви політичного терору (1929–1941) / В. І. Марочко, Гьотц Хілліг. – С. 242–243.

²⁸ Там само. – С. 244.

У форматі сумнозвісного «польського наказу» № 00485 наркома внутрішніх справ СРСР від 11 серпня 1937 р., у Києві 22 серпня 1937 р. була заарештована професор польського сектору Українського педагогічного інституту Чеслава Ангельчик, колишня аспірантка М. Драй-Хмари й завідувачка кафедри Польського педагогічного інституту. Ухвалою «Вищої двійки» (наркома внутрішніх справ й Прокурора СРСР) від 13 вересня її було засуджено до вищої міри покарання й 17 вересня 1937 р. страчено³².

У жовтні 1938 р. Київське обласне управління НКВД склало черговий стандартний висновок щодо обвинуваченої у «шпигунстві» мешканки Києва Софії Козачковської. Їй інкримінувалося, зокрема, що ще 1932 р., студенткою Польського педагогічного інституту, вона була завербована його директором С. Сохацьким до «контрреволюційно-повстанської шпигунської організації», а згодом, у наступні роки, передавала до Польщі (через Генеральне консульство II Речіпосполитої у Києві) «матеріали шпигунського характеру», зокрема, інформації «про негативні політнастрої студентства у зв'язку з ліквідацією польського педагогічного інституту 1935 р.» й про ставлення його до усіх заходів партії й радвлади»³³.

Таким чином, можна стверджувати, що Польський інститут соціального виховання (згодом Польський педагогічний інститут) у Києві, створений 1930 р. з кон'юнктурною політичною метою задля підготовки комунізованих педагогічних кадрів для обслуговування польської національної меншини УСРР й (у недалекій перспективі) аналогічних потреб «радянської Польщі», з фактичною відмовою Кремля від «політики корені-

³² Пам'ять Биківні: Документи та матеріали / НАН України. Ін-т історії України; Головна редколегія наук.-док. серії книг «Реабілітовані історією»; ЦДАГО України; редкол.: П. Т. Тронько (голова) та ін.; упоряд. док. та авт. вступ. ст. О. Г. Бажан; уклад: А. І. Амонс, В. І. Ломакін, Г. І. Себрязков та ін. – К.: Рідний край, 2000. – С. 90.

³³ Україна–Польща 1920–1939 рр.: 3 історії дипломатичних відносин УСРР з Другою Річчю Посполитою: Документи і матеріали / НАН України. Ін-т історії України; упорядкування, коментарі, вступна стаття: Н. С. Рубльова, О. С. Рубльов. – К.: ДУХ і ЛІТЕРА, 2012. – С. 534–536.

зації» почав все виразніше випадати з річища «генеральної лінії» ЦК ВКП(б)–ЦК КП(б)У (як, зрештою, й більшість «національних» навчальних закладів вищої й середньої ланки). Прикметна для більшовицької пропагандистської риторики 1920-х – початку 1930-х рр. (псевдо)інтернаціоналістська лексика все виразніше поступається місцем іманентно притаманній російському комуністичному тоталітаризму ксенофобії. На цьому загальному тлі все більших обертів набирають репресивні дії більшовицької таємної поліції проти професорсько-викладацького складу й студентства ППІ у Києві, які системно розпочинаються з 1933 р. й «закономірно» завершуються за доби «Великого терору» 1937–1938 рр., коли, поряд з новими трафаретними обвинуваченнями щодо колишніх студентів й викладачів цього національного вищого навчального закладу (участь у «контрреволюційній ПОВ», «шпигунство на користь фашистської Польщі» тощо), ув'язненим особам звично вже закидається «зв'язок», а то й лише знайомство з репресованими у попередні роки лекторами й колегами-студентами.

Остаточну крапку у цій справі ставлять 1938 р. «ліквідаційні» ухвали ЦК КП(б)У «Про реорганізацію національних шкіл в Україні» (10 квітня 1938 р.) й РНК УРСР «Про реорганізацію особливих національних шкіл, технікумів, Одеського німецького педагогічного інституту і особливих національних відділів і класів у школах, технікумах і ВУЗах УРСР» (29 червня 1938 р.), які лише «теоретично» підсумовували репресивну активність сталінської таємної поліції щодо національних навчальних закладів республіки. Однією з жертв цієї «ліквідаційної» політики й був Польський педагогічний інститут у Києві — і як навчальний заклад загалом, і колектив його викладачів і студентів, зокрема.

Кирило ГОРБУРОВ. Канун «Большого террора» в Польському педагогічному інституті в Києві

В статтю реконструировані «репресивні» біографії керівників, професорсько-преподавательського складу й студентства Польського педагогічного інституту, організованого осенью 1930 року й ліквідованого напередодні «Большого террора» 1937–1938 гг.

Ключевые слова: «Большой террор», репрессии, польская национальная меншина в УССР, Польський інститут соціального виховання в Києві, Польський педагогічний інститут в Києві, Стефан Сохацький, Юрій Бодняк.

**Cyril GORBUIROV. On the eve of the «Great terror»
in Polskom Pedagogical Institute in Kiev**

The subject of the speech — the eve of the Great terror 1937–1938 in the Polish Pedagogical Institute in Kyiv, established in autumn 1930 and liquidated as independent institute in autumn 1935. Author reconstructs «victimized» biographies of the Institute’s administrators, professors and students.

Key words: Great terror, Polish minority in the USSR, Polish Institute of Social Education in Kyiv, Polish Pedagogical Institute in Kyiv, Stefan Sokhatsky, Yuri Bodnyak.

III. МЕХАНІЗМ ТВОРЕННЯ «ВЕЛИКОГО ТЕРОРУ» В УРСР

Тамара ВРОНСЬКА*

Механізми цілеспрямованої маргіналізації в контексті державного терору в Україні (1917–1953 рр.)

У статті досліджуються механізми штучної маргіналізації членів родин «ворогів народу», здійснюваної у контексті радянського терору. Аналізуються заходи більшовиків, які шляхом широкомасштабних репресій, переслідувань, утисків та дискримінацій на свій розсуд конструювали суспільство, витискаючи на маргінес тих, кого вважали «соціально чужими» у тоталітарній державі.

Ключові слова: маргіналізація, терор, насильство, депортації, утиски, сімейне заручництво, «вороги народу», «позбавленці», «мінусники», спецпереселенці.

До недавнього часу проблема регульованої державою штучної маргіналізації, що виявлялася у тоталітарну добу в найрізноманітніших формах через дію репресій, переслідувань та утисків залишалася поза увагою дослідників.

Ця невід’ємна складова політичного терору актуалізувалася саме сьогодні, коли в суспільстві через низку об’єктивних та суб’єктивних обставин часто-густо спричинених політикою

* *Вронська Тамара Василівна* — старший науковий співробітник Інституту історії України НАН України, докт. іст. наук.